
MARSEILLE 1940-3

Zomercursus 2026
Petra Bolhuis
www.maieutiek.nl

BENJAMIN 1892-1940

Walter Benjamin is helemaal niet bezig met de filosofie. Hij is in zekere zin een van de laatste 'vrij zwevende intellectuelen'.

Deze term komt van Mannheim. Het betrof kunstenaars en schrijvers die boven en buiten de partijen stonden en 'belangeloos' konden schrijven en denken. Ze waren nergens in vaste dienst, hadden van huis uit geld of dat kregen van vrienden. Wat nu geformaliseerd is in fondsen en stipendia was toen meer op persoonlijke basis. Mensen als Rilke en Benjamin horen tot die groep waarvan Mannheim in 1929 hoopt dat zij boven de polarisatie van hun tijd kunnen uitstijgen.

Arendt beschrijft in 'Mensen in duistere tijden' dat dat helaas vaak niet zo is. Mensen ruilen hun vriendschappen in voor een ideologische koers. Juist intellectuelen deden dat, zegt ze in een interview in 1964. Ze noemt dat grotesk.

BENJAMIN OP DE VLUCHT

- Benjamin ligt goed bij veel succesvolle denkers en schrijvers. Hij heeft wat geld van zijn ouders gehad, maar die stoppen met hun bijdragen als het hem maar niet lukt om werk af te ronden. De Frankfurter Schule betaalt hem voor teksten en essays, ook als hij in Europa is en zij in de VS zijn. Ze houden hem solvabel tot een zeker moment. Hij onderhoudt zijn vrouw en zijn minnares en een kind van dit inkomen en zwerft besluiteloos door Europa. Hij wil en kan een tijdlang naar Israël (mandaatgebied Palestina) maar dat gebeurt niet. Uiteindelijk probeert hij m.b.v. Lisa Fittko om te vluchten via Marseille. Wat zij later beschreven heeft in haar boek 'Vluchtoord Marseille'.

BENJAMIN

- In het boek van Eilenberg wordt Benjamin beschreven als een wat vreemde man die voortdurend bezig is met werk dat niet af komt. Hij is een man van zijn tijd en wij kunnen hem bijna niet meer begrijpen omdat het denken en werken van de intellectuelen toen helemaal niet perse uit was op nut en rendement. De intellectuele Bildung is voor een elite die niet hoeft te werken voor zijn levensonderhoud.
- Werk en arbeid is voor de andere standen. Wat deze groep, als we hen zo kunnen aanduiden, doet is het behoeden en voortdragen van de Duitse cultuur. Duitsland draagt nu de fakkel voort van de Verlichting, zoals eerst Frankrijk dat deed. Duitsland heeft geen macht, maar wel cultuur. Zo beschrijft ook Mann zijn positie. Hij verdedigt zich later tegen rechts-radicale lezingen van zijn perspectief.
- Er zijn ook veel referenties aan de Franse revolutie en het schrikbewind in teksten die gaan over de opkomst van het fascisme. Dat is het voorbeeld zoals het vandaag de dag vaak gaat over de vergelijking met de jaren dertig van de vorige eeuw.

OVERAL EN NERGENS THUIS

- Benjamin leeft met zijn vrouw en kind bij zijn ouders en van hun geld en dat van zijn vrienden. Hij woont in Berlijn, Parijs, op Capri en Ibiza en in Moskou. Hij is geen succesvol schrijver en wordt weinig geplaatst, juist daarom kijken we er nu wat vreemd van op dat hij door velen in zijn tijd zo serieus genomen wordt. Maar dat geldt ook voor Weil en Rilke en vele anderen. Deze levensstijl bestaat niet meer na de oorlog.
- Horkheimer en Adorno zien hem als een soort medeoprichter van de Frankfurter Schule en sturen hem geld, ook al plaatsen ze zijn (sporadisch) opgestuurde werk niet. Hij heeft contact met Rilke, Heidegger, Brecht en Bataille, Arendt, met uiteenlopende voormannen van Dadaïsme en de avant-garde. Hij sterft en 2 monniken begraven de atheïstische Jood in de katholieke gewijde grond. Als Arendt en haar man zijn graf later gaan zoeken blijkt dat graf in Port Bou geruimd.

ONBEGRIPELIJKHEID VOOR DE BUITENSTAANDERS

- De discussie tussen Heidegger, Benjamin en Brecht gaat in de dertiger jaren vooral over wat de beste toekomst voor Duitsland zou zijn. Dat verandert bij het Hitler-Stalin pact waardoor het wel of niet communistisch zijn een heel andere betekenis krijgt. Brecht beschrijft Stalin als de heilige koorts waarmee Duitsland misschien genezen kan worden. Voor Benjamin en alle anderen in Frankrijk geldt dat zij nu de vijfde colonne worden die geïnterneerd moet worden.
- Benjamin vraagt weer overal geld en steun en geeft in het kamp filosofiecursussen tegen 3 Gauloises (uit de biografie van Werner Fuld) Hij schrijft in zijn laatste manuscript aan Scholem dat hij geen geloof meer heeft in een communistische dialectische oplossing. In zijn thesen over de geschiedenis ziet hij de catastrofe als bron van het vooruitgangdenken, dat het voortgaat is tevens de catastrofe. Maar hij blijft schrijven. Dat zijn manuscript het overleeft is voor hem belangrijker dan zijn eigen overleven.

WERK EN NAWERKING

- In zijn essay *Über den Begriff der Geschichte* (1940) beschrijft hij (naar Baudelaire en Edgar Allan Poe) een schaakautomaat die altijd wint omdat er een gebocheld dwergje in verborgen zit. Het schaakspel heet "historisch materialisme"; het verborgen dwergje is de theologie/ spiritualiteit.
- Benjamin combineert Scholem en Marx. Marxisme of materialisme is de drijfveer voor de geschiedenis (Marx) maar uit de joodse mystiek neemt hij mee dat het verleden het heden vormgeeft (Scholem).
- Hij wordt daarmee door Scholem én Adorno gekritiseerd als te materialistisch én te mystiek. Maar zijn werk komt nu in de 21ste eeuw weer in de aandacht.

HÉT MANUSCRIPT

- De verhalen over die tijd zijn vele malen opgeschreven en overal zitten lacunes die misschien nooit zullen worden ingevuld omdat, zoals Lisa Fittko zelf schrijft: 'de herinneringen zo onbetrouwbaar zijn en vaak henzelf vreemd voorkomen. Men leeft buiten de orde'. (badkuip citaat van Fry).
- Het manuscript in de aktentas is verloren gegaan (Marseille), Is het een nieuw deel van het passagen werk (Ben Koops) of is het zijn Thesen over de geschiedenis. (Jäger)? Was er wel een manuscript vragen sommigen zich af en maakt het uit (Agamben).
- Fittko beschrijft zijn vlucht en beschrijft hoe radeloos Benjamin was. Hoe hij morfine nam omdat – net die dag- de grens dicht was. De verhalen zijn erg divers, maar waar iedereen het over eens lijkt te zijn is dat twee katholieke monniken bij hem gebeden opzeiden en hem begroeven op de katholieke begraafplaats van Port Bau. En dat de aktetas meegenomen werd, met daarin onbekende papieren waarvan niemand ooit iets terugzag.

DE NIEUWE LEZING

- De intellectuelen die de oorlog overleefden schreven over de oorlog als het sluitstuk van een proces waarbij al dan niet de Verlichting een doorslaggevende rol speelde.
- Wat niet meer kon na de oorlogen was het vasthouden aan ideologieën. In Europa werd daardoor een meer praktische, politieke filosofie de norm. De wederopbouw en de ontwikkelingen in Oost Europa maakten dat in West Europa de ontwikkeling van de massa een thema werd. Het idee van verworteling is besmet en gaat verloren.
- De aandacht verschuift naar het denkende en ervarende subject. De wending naar de taal neemt een grote vlucht evenals het nihilisme. Daarnaast is er invloed van het meer Anglo-Amerikaanse pragmatisme. Pas nu (jaren twintig) zijn, door de gebeurtenissen in de wereld, denkers uit het interbellum terug in de aandacht, alsof we ze nooit vergeten waren. Arendt, Benjamin, Weil en de Frankfurter Schule worden vertaald en heruitgegeven als wegwijzers voor deze tijd.

PROBLEMEN MET HUN NIEUWE TAAK

- De vraag is of en in hoeverre de teksten uit het interbellum bruikbaar zijn.
- De vrij hermetische teksten zijn lastig te lezen. Er zijn veel verwijzingen die uitgaan van een intellectuele wereld waarbinnen iedereen met iedereen in contact staat. Veel namen en denkbeelden worden heftige bediscussieerd, maar wij kunnen in de 21ste eeuw niet meer aanhaken.
- Voor de schrijvers van toen was het een reflectie op hun tijd. Benjamin is de flaneur die kijkt en commentaar levert maar erbuiten staat. Vandaag de dag kan ieder van ons, ook met minder poëtisch talent, de flaneur zijn. De vraag is echter of er nog iets met al het commentaar gebeurt van al deze toeschouwers.

DE ROL VAN GESCHIEDENIS IN DE FILOSOFIE

- De meeste schrijvers van het interbellum hadden een metafysisch of historisch noodzakelijk grondpatroon voor ogen. Dat gaat stuk gedurende hun leven. Nu gaat het vooral over contingentie: de grote rol die toeval speelt, het catastrofale van de werkelijkheid. De realiteit haalt de ideeën in. Geweld en macht van en door mensen nemen het voortouw in de geschiedenis.
- Ook waarheid, patronen en regels waren, zeker in Europa, belangrijke waarden in de vooruitgang. In het interbellum en de oorlog worden ze in hun perverse vormen tot een last of een gevaar. De mensen in het boek *Marseille* getuigen van een overleven dat afhangt van de gaten in het systeem, de onverschilligheid van ambtenaren en een enkele bewuste held. Toeval doet zijn intrede in de filosofie. Het subject wordt drager van verantwoordelijkheid, keuzes en lot. (Benjamin en zijn manuscript)